

RADZYŃSKI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
tom 6, 2008

Wiesław Charczuk

Struktura i pracownicy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w latach 1944-1947

Lubelszczyzna jest terenem, na którym działalność Polskiego Państwa Podziemnego ujawniła się w szczególnie szerokim zakresie i stosunkowo długo utrzymywał się okres dwuwładzy. Tak się działo, mimo że komuniści przy pomocy radzieckich „bagnetów”, początkowo w Chełmie, następnie w Lublinie rozpoczęli instalowanie wasalnego w stosunku do ZSRR rządu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

W momencie zajęcia przez Armię Czerwoną Chełma 22 lipca 1944 r. moskiewskie radio nadało komunikat, że został utworzony PKWN. W Moskwie oraz w drukarni polowej 1 A WP przystąpiono do druku manifestu¹. Ogłoszenie manifestu w Chełmie miało wydźwięk propagandowy, miało świadczyć, że PKWN powstał na terenach opanowanych przez Armię Czerwoną. Faktycznie powstał na wyraźny rozkaz Józefa Stalina w Moskwie 20 lipca 1944 r.

Resort Bezpieczeństwa Publicznego powstał jako jeden z trzynastu resortów PKWN na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej z 21 lipca 1944 r. Nazwa „resort” funkcjonowała do chwili powstania Rządu Tymczasowego i 1 stycznia 1945 r. zmieniona została na Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, które pod tą nazwą funkcjonowało do 9 grudnia 1954 r.

Radzyń Podlaski został zajęty przez wojska 1 Frontu Białoruskiego 24 lipca 1944 r.² Wraz z organizowaniem struktur resortu rozpoczęto tworzenie aparatu tere-

¹ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, oprac. W. Skrzydło, Lublin 1979, s. 39-47.

² B. Dolata, *Indeks dat wyzwolenia niektórych miejscowości polskich w latach 1944-1945 przez Armię Radziecką i Ludowe Wojsko Polskie*, Warszawa 1961, s. 24.

nowego. 8 sierpnia 1944 r. kierownik RBP Stanisław Radkiewicz mianował z dniem 1 sierpnia 1944 r. pierwszego kierownika Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego w województwie lubelskim i mieście Lublinie ppor. Henryka Palkę³. Tę datę można uznać za początek funkcjonowania terenowych struktur aparatu bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie. Pod koniec sierpnia 1944 r. przybył do Radzyna Podlaskiego szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie kpt. Teodor Duda – funkcjonariusz narodowości ukraińskiej z zamiarem zorganizowania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego⁴. Początkowo były to wydziały bezpieczeństwa publicznego przy wojewódzkich i powiatowych Radach Narodowych. Na początku września 1944 r. zmieniono nazwę na wojewódzkie i powiatowe urzędy bezpieczeństwa publicznego (WUBP i PUBP).

PUBP w Radzynie Podlaskim zaczęto organizować jeszcze w sierpniu 1944 r.⁵ Jego struktura w zasadzie nie odbiegała od struktury innych urzędów bezpieczeństwa powstałych na terenie tzw. Polski Lubelskiej w 1944 r. Od września do grudnia 1944 r. na jej czele stał kierownik oraz zastępca kierownika, który był równocześnie kierownikiem do spraw kontrwywiadu i odpowiadała za pracę agenturalno-operacyjną⁶. Podział na sekcje był wierną kopią wydziału kontrwywiadu WUBP, na który składało się ich osiem. W PUBP w Radzynie Podlaskim nie utworzono sekcji 5 i 6. Sekcja 5 zajmowała się poszukiwaniem osób podejrzanych i ściganych, a sekcja 6 wykonywała zadania związane ze stosowaniem środków techniki specjalnej (podstuchu, fotografii). Kompetencje sekcji 5 przejęły inne, natomiast sekcja 6 nie powstała z przyczyn prozaicznych, nie było odpowiednio wyszkolonej i wykształconej kadry, aby przy użyciu policyjnych metod prowadzić rozpracowywanie. Policjanci *granatowi*, którzy szlify zdobywali jeszcze w okresie II RP, byli jako jedyni przygotowani merytorycznie do prowadzenia śledztwa, jednak jako element *wrogi klasowo* został poddany eliminacji ze struktur nowo tworzonego aparatu terroru. W PUBP w Radzynie Podlaskim sekcje 1, 2 i 3 zostały zgrupowane jako tzw. grupa kontrwywiadu. Sekcja 4 miała się zajmować obserwacją, sekcja 7 śledztwem, a 8 ewidencją i kartoteką. Strukturę uzupełniała kancelaria, buchalteria, referent gospodarczy i komendant gmachu. Ponadto kierownikowi PUBP podlegał Komendant Powiatowy Milicji Obywatelskiej. W 1944 r. podstawową strukturę PUBP w Radzynie Podlaskim tworzyli: Franciszek Marszałek,

³ Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie (dalej: AIPN Lu), sygn. 029/3, Wydział Personalny WUBP w Lublinie, k. 24.

⁴ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), sygn. Opr 45/2, Zestawienie statystyczno-opisowe, dotyczące powstania i działalności Urzędu Bezpieczeństwa oraz przejawów wrogiej działalności reakcyjnego podziemia na terenie powiatu radzyńskiego w latach 1944-1960, k. 1-24.

⁵ J. Niewęglowski, *Walka organów bezpieczeństwa publicznego z podziemiem zbrojnym na Lubelszczyźnie w latach 1944-1948*, Warszawa 1979 (pr. mgr obroniona w Instytucie Nauk Społeczno-Politycznych Akademii Spraw Wewnętrznych w Warszawie), s. 60.

⁶ Warto wspomnieć, że termin „agenturalno-operacyjny” przyjęto z terminologii radzieckiej służb bezpieczeństwa NKWD i oznaczał całość działań związanych ze zbieraniem informacji przy pomocy osobowych źródeł informacji (agentów, rezydentów i informatorów) – przyp. W. Ch.

Jan Paszkowski (z AL), Jan Niemczuk (PPR), Godlewski (PPR) i Czesław Cyglar (bezpartyjny)⁷.

Nową strukturę PUBP w Radzynie Podlaskim przybrał wraz z rozkazem kierownika Wydziału Personalnego MBP mjr Mikołaja Orechwy z 15 lutego 1945 r. Zmiany, jakie dotknęły urząd, dotyczyły tworzenia nowych etatów, a mianowicie kreaowania agentury, która swoją działalnością miała objąć szersze kręgi społeczeństwa, aby skuteczniej walczyć z postawą antykomunistyczną. Dlatego zalecano przesunąć punkt ciężkości z wywiadowcy na referenta⁸.

Po reorganizacji struktura radzyńskiego PUBP przybrała strukturę wydziału I WUBP. Trudności w funkcjonowaniu radzyńskiego PUBP miały sekcje 3 i 8. W sprawnym organizowaniu sekcji 3 przeszkodziła sytuacja polityczna: stan wojny, klasyfikacja najważniejszego wroga, jakim w tym czasie było podziemie. Natomiast, jeżeli chodzi o sekcję 8, o trudnościach decydował brak wykształconej kadry i świadomości jak ważna była to forma działalności⁹.

W radzyńskim PUBP referent stał się podstawowym elementem systemu. Jego zadaniem było werbowanie agentury (osoby pozyskanej do stałego zbierania w sposób niejawni informacji w środowiskach i grupach uznanych za wrogie). Agentura posiadała swoje dossier, pseudonim i numer rejestracyjny, teczkę personalną i teczkę boczną agenta. Referent miał *wychować* agenturę i skierować ją do pracy.

W strukturze PUBP kierownik, wg rozkazu z 15 lutego 1945 r., otrzymał szeroki katalog uprawnień. Odpowiadał za całokształt pracy podległej mu jednostki, ponadto bezpośrednio kierował pracami grupy kontrwywiadu, wyznaczał zadania operacyjne Wojskom Wewnętrznym działającym na terenie powiatu. Utrzymywał łączność z najważniejszymi agentami, których sam werbował, prowadził z nimi rozmowy.

Niezmiernie ważną rolę spełniał areszt, który najczęściej istniał w piwnicy budynku, dla aresztowanych był mrocznym miejscem, o którym chcieli jak najszybciej zapomnieć. Strukturę uzupełniała grupa ochrony budynku o liczebności do 10 ludzi¹⁰.

Na siedzibę radzyńskiego PUBP zaadoptowano budynek przy ul. Ostrowieckiej, gdzie wcześniej pracowali urzędnicy niemieccy. Na cele PUBP zajęto cztery pokoje. Zaczęto od ściągania ponemieckich maszyn do pisania i innego potrzebnego sprzętu biurowego¹¹.

Kolejnym istotnym krokiem w organizacji radzyńskiego PUBP był listopad 1944 r., kiedy to kierownik RBP określił etaty dla poszczególnych komórek. Dla PUBP wynosił 51 osób¹². Sytuacja pracowników radzyńskiego PUBP przedstawiała się nie najlepiej. Narzekano na brak odpowiedniego uzbrojenia i środków transportu. Na

⁷ M. Piotrowski, *Władze bezpieczeństwa wobec niepodległościowych dążeń społeczeństwa powiatu radzyńskiego po II wojnie światowej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. I (2004), s. 217.

⁸ Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 1 (2003), s. 210-211, 213.

⁹ L. Pilat, *Struktura organizacyjna i działalność Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie 1944-1945*, „Studia Rzeszowskie”, 1999, t. 6, s. 79.

¹⁰ AIPN Lu, sygn. 055/3, WUBP Lublin. Struktura PUBP wg stanu na 2 I 1944 r., k. 62.

¹¹ Tamże, sygn. 0201/35, Zestawienie..., k. 1.

¹² Tamże, sygn. 037/1, PUBP Włodawa. Sprawozdanie szefa PUBP za okres od 7 I do 27 XII 1946, k. 25.

dzień 20 września 1944 r. stan pracowników PUBP i MO wynosił 247 funkcjonariuszy (1 oficer, 48 podoficerów, 198 szeregowych¹³, którzy byli uzbrojeni w 2 lkm, 1 rkm, 15 PPSz, 205 kb, 5 MPi¹⁴. Stan ten poprawił się nieco pod koniec 1944 r., kiedy zatrudnionych było 25 funkcjonariuszy PUBP i zostali wyposażeni w samochód czteroosobowy DKW-kę¹⁵.

Na czele PUBP od 16 lutego 1945 r. stał kierownik, który kierował palcówką oraz pracą kontrwywiadowczą. Ze swojej działalności składał sprawozdanie kierownikowi WUBP w Lublinie. Bezpośrednio kierował sekcją 1, 2, 3 i 8. Osobiście werbował agenturę, z którą utrzymywał łączność. Zastępca kierownika zastępował kierownika podczas jego nieobecności, kierował pracami sekcji 4, 5, 6 i 7 oraz sekretariatu.

Pierwszym szefem PUBP w Radzynie Podlaskim był ppor. Franciszek Filipiuk, który objął funkcję 22 września 1944 r., i sprawował ją do stycznia 1945 r.¹⁶ Krótkie, trzymiesięczne sparowanie funkcji przez F. Filipiuka było spowodowane chorobą. Komórką kontrwywiadu kierował PUBP w Radzynie Podlaskim z rozkazu nr 16 kierownika RBP z 22 września 1944 r. Franciszek Marszałek, który od 12 stycznia 1945 r. został powołany na stanowisko kierownika radzyńskiego PUBP przez kierownika MBP¹⁷. Funkcję tę sprawował do 31 sierpnia 1945 r. Był żołnierzem Armii Czerwonej od momentu zajęcia terenów wschodnich II RP przez ZSRR w 1939 r., gdzie został wcielony, następnie od 1943 r. służył w 2 DP im. Henryka Dąbrowskiego¹⁸.

Funkcję zastępcy kierownika radzyńskiego PUBP pełnił od 7 maja 1945 r. do 10 stycznia 1946 r. chor. Edmund Godlewski. Jednocześnie zajmował kierownicze stanowisko w sekretariacie (zajmował się kartoteką). Sekretariat wykonywał zadania otrzymane od kierownika PUBP, przyjmował korespondencję adresowaną do kierownika, wysyłał korespondencję wychodzącą od kierownictwa, prowadził ewidencje agentury. Jako sekretarz w radzyńskim UBP pracował Czesław Cyglar w okresie od 21 września 1944 r. do lutego 1945 r.¹⁹

Jak już wcześniej wspominałem, po reorganizacji w lutym 1945 r. struktura PUBP odzwierciedlała Wydział I WUBP:

- sekcja 1 organizowała pracę w kierunku wykrycia niemieckiej agentury, volksdeutschów. Werbowała, wychowywała i utrzymywała łączność z agenturą w celu rozpracowywania wrogiego elementu;
- sekcja 2 organizowała pracę przeciwko wszystkim elementom znajdującym się w różnych nielegalnych partiach, organizacjach (np. sanacja, endecja, antypaństwowe elementy chłopskie). Werbowała, wychowywała i utrzymywała łączność z agenturą w celu rozpracowywania tego środowiska;

¹³ W. Skrzydło, *Kształtowanie się aparatu państwowego w okresie PKWN*, „Rocznik Lubelski”, t. 7 (1964), s. 40-45.

¹⁴ J. Niewęgłowski, *Walka organów bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 68.

¹⁵ M. Piotrowski, *Władze bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 217.

¹⁶ AIPN Lu, sygn. 028/1944, Akta osobowe Franciszka Filipiuka.

¹⁷ Tamże, sygn. 028/3, Wydział Personalny WUBP w Lublinie, k. 39.

¹⁸ Tamże, sygn. 0193/8557, Akta osobowe Franciszka Marszałka.

¹⁹ Tamże, sygn. 0296/203, Akta osobowe Czesława Cyglara.

- sekcja 3 organizowała pracę przeciwko wszystkim antypaństwowym elementom, które przenikały do partii rządzących (PPR, PPS), przeciwko duchowieństwu, inteligencji i młodzieży. Kierownik sekcji 3 również odpowiadał za werbowanie, wychowywanie i utrzymywanie łączności z agenturą w celu rozpracowywania tego typu środowisk;
- sekcja 4 prowadziła pracę przeciwko wrogim elementom działającym w przemyśle i usiłującym organizować sabotaż, dywersje, szpiegostwo w przemyśle. Werbowała agenturę, wychowywała ją i utrzymywała z nią łączność w celu rozpracowywania sabotażu, dywersji w przemyśle;
- sekcja 5 prowadziła działania skierowane przeciwko osobom i organizacjom, które za cel stawiały sobie zwalczanie reformy rolnej. Prowadzono akcje rozpracowywania środowiska bogatych chłopów, którzy byli wrogo nastawieni do reformy rolnej. Werbowała agenturę, wychowywała ją i utrzymywała łączność;
- sekcja 6 prowadziła akcję przeciwko osobom, które prowadziły antypaństwową akcję skierowaną w dezorganizację transportu kolejowego, samochodowego, drogowego, poczty, telefonów i telegrafu. Werbowała i wychowywała agenturę w celu rozpracowywania tego środowiska;
- sekcja 7 wykonywała zadania kierownika PUBP lub jego zastępcy (sekcjami 4, 5, 6, 7 w radzyńskim PUBP kierował zastępca Edmund Godlewski);
- sekcji 8 zadaniem było przeprowadzenie aresztowania i śledztwa. Prowadziła również werbunek agentury spośród znajdujących się w śledztwie. Sekcja 8 podlegała kierownikowi PUBP.

O tym, że struktura PUBP była pomocnym ramieniem radzieckiego aparatu bezpieczeństwa świadczy fakt powołania w sierpniu 1945 r. przez rząd ZSRR do życia tzw. instytucji doradców radzieckich przy MBP, a potem objęcia siecią doradców terenowej siatki aparatu bezpieczeństwa PUBP, gdzie najczęściej funkcje tę pełnili oficerowie NKWD, nierzadko również byli kierownikami UBPP²⁰, np. doradcą w PUBP we Włodawie był ppłk. Kałabuchow, w rzeczywistości kierownik tego urzędu²¹. Strukturę od kwietnia 1945 r. uzupełniał wydział do walki z bandytyzmem, który istniał.

Sekretarką szefa PUBP Mikołaja Kruta była Maria Płachta, która pochodziła z Wielkopolski, przybyła jako wysiedlona w okresie okupacji hitlerowskiej. Mając dostęp do tajnych informacji była informatorem podziemia niepodległościowego w powiecie radzyńskim²².

Mimo szczupłej kadry PUBP w Radzynie Podlaskim, funkcjonariusze przeprowadzili około 300 aresztowań. Prawdopodobnie było to spowodowane bardzo dużą aktywnością radzieckich służb bezpieczeństwa. Jak pisał kierownik radzyńskiego PUBP, od 15 listopada 1944 r. do 19 maja 1945 r. na terenie powiatu radzyńskiego

²⁰ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990*, Warszawa 1997, s. 39.

²¹ AIPN Lu, , sygn. 055/2, Wydział Ogólny WUBP w Lublinie, k. 4-5.

²² Tamże, sygn. 31/4, Protokół przesłuchania Marii Płachty z 10 VII 1952 r., k. 120. Zob. J. Kopiński, *Współpraca sekretarki Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie, Marii Płachty, z oficerem wywiadu Komendy Obrodołu WiN Radzyń Podlaski, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 4 (2006), s. 163-169.*

aresztowano 960 osób, z czego 581 ujęto „wspólnie z sowiecką kontrrazwydka” i 379 osób samodzielnie²³.

Pod koniec grudnia 1944 r. w PUBP w Radzynie Podlaskim było zatrudnionych 33 funkcjonariuszy, którzy mieli do dyspozycji 12 agentów i 20 informatorów²⁴.

W okresie od 1 stycznia 1945 r. do 20 lipca 1945 r. funkcjonariusze radzyńskiego PUBP przeprowadzili 13 akcji skierowanych przeciwko podziemiu zbrojnemu, co stawia radzyńską placówkę na piątym miejscu w województwie lubelskim. 11 lipca 1945 r. grupa do walki z bandytyzmem w sile 40 osób złożona z funkcjonariuszy UBP z Radzyna Podlaskiego i żołnierzy WP przeprowadziła operacje w gminie Wołyn, gdzie zdobyto 1 prt, 1 ckm, 2000 sztuk amunicji i zabito 3 członków podziemia²⁵. Aktywność radzyńskiego PUBP wynikała z pracy agenturalno-operacyjnej, która była przedmiotem kontroli przeprowadzonej 19 maja 1945 r. przez komisję z WUBP w Lublinie. W tym czasie stan agentury wynosił 93 osoby. Jeżeli chodzi o przekrój społeczny agentów, którzy współpracowali z UBP w Radzynie Podlaskim, to 70 stanowili chłopcy (75,2%), 13 robotnicy (13,9%), 10 osób pochodzenia inteligenckiego (10,7%)²⁶. Większość agentury rekrutowała się ze środowisk wiejskich. Kontrola radzyńskiego PUBP ujawniła, że tylko 13 agentów miała skompletowane teczki, natomiast wszyscy agenci doniesienia. Doniesienia były dobrze opracowane i przechowywane u kierownika, podobnie tak jak teczki pracy agentów. Mankamentem – zdaniem komisji – był brak spotkań grafików z agenturą w celu ustalenia precyzyjnych rysopisów dowódców i żołnierzy podziemia niepodległościowego, których agentura rozpracowywała. Komisja doceniła natomiast fakt, że urząd posiadał pięć mieszkań konspiracyjnych, które były prawidłowo przygotowane do spotkań z agenturą. Komisja również oceniła pracę oficerów śledczych²⁷.

W sprawozdaniach kierownictwa PUBP w Radzynie Podlaskim pojawia się kategoria pracowników „niezatwierdzonych”. Sądzić należy, że objęła ona wszystkich tych, którzy starali się o przyjęcie do służby. Okres praktyki był niezbędnym czasem na sprawdzenie predyspozycji kandydata i miał za zadanie uchronić przed przenikaniem do struktur ludzi niepożądanych. Zabezpieczenie to, jak wiadomo, nie było skuteczne, gdyż nie zapobiegły przedostaniu się do struktur żołnierzy podziemia niepodległościowego. W 1944 r. w PUBP Radzyna Podlaskiego zatrudnionych było 33 pracowników w tym 7 „zatwierdzonych”²⁸. Natomiast wg danych z 13 sierpnia 1945 r. „zatwierdzonych” było w radzyńskim PUBP 41 funkcjonariuszy, z czego 37 posiadało „zatwierdzenie”²⁹.

Na usługach funkcjonariuszy z Radzyna Podlaskiego był jeden rezydent, 18 agentów i 144 informatorów, były to „oczy i uszy” radzyńskiego PUBP³⁰.

²³ AIPN Lu, sygn. 036/5, Akta PUBP w Radzynie Podlaskim, k. 3.

²⁴ Tamże, sygn. 055/1, Wydział Ogólny w Lublinie, k. 51-54.

²⁵ Tamże, sygn. 043/5, Wydział do Walki z Bandytyzmem. WUBP w Lublinie, k. 1-15.

²⁶ Tamże, sygn. 036/4, Akta PUBP w Radzynie Podlaskim, k. 37-38. Obliczenia procentowe autora.

²⁷ Tamże, k. 38.

²⁸ D. Smolarek, *Władze komunistyczne wobec opozycji na południowym Podlasiu w latach 1944-1947*, Siedlce 2005, s. 105.

²⁹ AIPN Lu, sygn. 055/6, Akta Wydziału Ogólnego WUBP w Lublinie, k. 54.

³⁰ Tamże, sygn. 034/6 Akta..., k. 124.

Kierownicy radzyńskiego PUBP mieli różną, często bardzo bogatą przeszłość. Jeden z pierwszych szefów urzędu, trzydziestosiedmioletni Franciszek Filipiuk pochodzący z powiatu radzyńskiego, to przedwojenny komunista, który posiadał wykształcenie sześciu klas szkoły powszechnej. We wrześniu 1944 r. złożył podanie o przyjęcie do pracy w strukturach UB i został skierowany na stanowisko szefa PUBP w Radzynie Podlaskim. Na stanowisku kierownika pozostał do stycznia 1945 r. W dalszym kierowaniu urzędem przeszkodził zły stan zdrowia³¹.

Kolejny szef urzędu to Franciszek Marszałek, w chwili obejmowania stanowiska miał 48 lat. Od 1939 r. znajdował się w radzieckiej strefie okupacyjnej. Został zmobilizowany do Armii Czerwonej, a od 1943 r. służy w *ludowym* WP. W lipcu 1944 r., po wkroczeniu Armii Czerwonej do Lublina, został oddelegowany do służby w UBP. Skierowano go do pracy w strukturach PUBP w Radzynie Podlaskim. Pracował na stanowisku kierownika kontrwywiadu PUBP, a od 12 stycznia 1945 r. jako kierownik tego urzędu. Funkcję tę pełnił do 31 sierpnia 1945 r.³² Od 13 września 1945 r. pełnił obowiązki kierownika Wydziału I WUBP w Lublinie, następnie od 1 grudnia 1945 r. p.o. kierownika WUBP w Lublinie. W 1946 r. F. Marszałek robi dalszą karierę w strukturach UB będąc kierownikiem sekcji 1 Wydziału III Departamentu I MBP³³, a następnie awansując na komendanta ochrony Belwederu Wydziału Ochrony Rządu.

Następcą Marszałka został mjr Mikołaj Krut, urodzony w Kalinowce (ZSRR), narodowości ukraińskiej. Z terenów Rosji jego rodzina przybyła do Polski na przełomie 1921/1922 r i osiadła na stałe na terenie powiatu chełmskiego. Od 1943 r. walczył jako partyzant AL pod pseudonimem „Cichy”. Po zajęciu Lubelszczyzny przez Armię Czerwoną wstąpił do pracy w UB. Z dniem 1 października 1944 r. rozkazem Stanisława Radkiewicza, kierownika RBP, Mikołaj Krut został kierownikiem PUBP w Biłgoraju. Tę funkcję sprawował rok. Od 1 października 1945 r. został przeniesiony z Biłgoraju na stanowisko kierownika PUBP w Radzynie Podlaskim, które sprawował do 31 października 1947 r.³⁴ W sumie Mikołaj Krut pełnił funkcję najdłużej – ponad 2 lata. W chwili objęcia funkcji kierownika PUBP w Radzynie Podlaskim miał 30 lat.

Wśród zastępców były vacaty, a kierownicy pełnili jednocześnie funkcję zastępców kierowników. Wynikało to z barku kadr, z jakimi borykał się radzyński UBP w pierwszym okresie funkcjonowania. Niewiele jest sprawozdań kontrolnych dokonywanych przez grupy oficerów z WUBP w Lublinie, co stwarza badaczowi spore kłopoty. Te problemy pojawiają się również w latach następnych. Z przeprowadzonej w dniach 17-18 kwietnia 1946 r. lustracji urzędu przez oficerów WUBP wynika, że braki kadrowe w komórce śledczej stanowią główną bolączkę: „Przeciążenie jest zbyt duże, jeden oficer prowadzi 33 sprawy, w tym 11 grupowych. Do pełnego etatu brakuje 2 oficerów”³⁵.

Kadra PUBP pochodziła z werbunków, które odbywały się według ustalonego kryterium. Najważniejsze było kryterium klasowe. W szeregi UB wstęp mieli sy-

³¹ Tamże, sygn. 028/1944, Akta osobowe Franciszka Filipczuka.

³² K. Szwaagrzyk, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza 1944-1956*, t. I, Warszawa 2005, s. 285.

³³ AIPN, sygn. 0193/8557, Akta osobowe Franciszka Marszałka.

³⁴ AIPN Lu, sygn. 028/2130, Akta osobowe Mikołaja Kruta.

³⁵ Tamże, sygn. 055/9, Sprawozdanie z lustracji PUBP w Radzynie Podlaskim, k. 12.

nowie biednych chłopów i robotników. Ponadto wstępujący musieli wykazać się lojalnością wobec władzy komunistycznej i bez zastrzeżeń akceptować nowy system polityczny i jego poczynania. Wykształcenie nie odgrywało większej roli, choć dobrze widziane było ukończenie co najmniej szkoły powszechnej. Co też widać na przykładzie szefów/kierowników radzyńskiego UB w latach 1944-1947, gdzie wykształcenie powszechne posiadał tylko Franciszek Marszałek, natomiast pozostali mieli wykształcenie powszechne na poziomie 6 klas i 4 klas³⁶. Chętnych do tej służby nie było wielu, co też przejawia się w sprawozdaniach pokontrolnych oficerów WUBP z Lublina, którzy dokonywali lustracji podległych im palcówek i ciągle podkreślali braki kadrowe, zwłaszcza radzyńskiego PUBP. Czynnikiem tego stanu było kilka. Potencjalnych kandydatów odstraszała zła opinia, jaką miał w społeczeństwie UB. Sporą rolę w tej materii odgrywała propaganda prowadzona przez podziemie niepodległościowe, które dyskredytowało funkcjonariuszy UB i całe MBP w oczach społeczności lokalnej jako całkowicie niepolski, narzucony siłą przez nowego okupanta sowieckiego i w całości podporządkowany NKWD. Dlatego też, dla zachęty, komuniści tworzyli wiele przywilejów dla funkcjonariuszy *bezpieki*. Należały do nich płatne etaty, przypisane im stopnie wojskowe wraz z umundurowaniem. Niebagatelne było stworzenie warunków szybkiego awansu stosowanego tylko na frontach w czasie wojny, za odwagę, bohaterstwo i inne czyny. Podoficer np. pierwszy stopień oficerski otrzymywał po krótkim, zaledwie trzymiesięcznym kursie szkoleniowym³⁷. Średnia wieku funkcjonariuszy radzyńskiego PUBP, obejmujących stanowiska kierownicze, wynosiła 38 lat. Najmłodszym kierownikiem był Mikołaj Krut, w chwili objęcia tego stanowiska miał 30 lat³⁸.

Głoszone hasła o *rządach robotniczo-chłopskich* znalazły odbicie w klasowym pochodzeniu kadry kierowniczej radzyńskiego UB. Wszyscy trzech kierownicy w latach 1944-1947 deklarowali pochodzenie chłopskie, jeden rzemieślnicze³⁹. Stanowiska kierownicze obejmowały osoby bez odpowiedniego wykształcenia, co też nie odbiegało od innych PUBP na terenie kraju, np. w śląskim aparacie bezpieczeństwa 41% zatrudnionych tam funkcjonariuszy posiadało wykształcenie podstawowe lub niepełne podstawowe⁴⁰. Również przygotowanie zawodowe osób pełniących stanowiska kierownicze pozostawiało wiele do życzenia – reprezentowali różne zawody: rolnika, malarza pokojowego, robotnika, ale nie te, które w normalnych warunkach mogłyby z nich uczynić odpowiednich kandydatów na szefów organów wymiaru sprawiedliwości. Jeżeli chodzi o wyznanie, to szefowie PUBP pisali w rubryce wyznanie: „bezwyznaniowie”.

³⁶ Tamże, sygn. 028/1944, Akta Franciszka Filipiuka; AIPN, sygn. 0193/8557, akta osobowe Franciszka Marszałka; AIPN Lu, sygn. 028/2130, Akta osobowe Mikołaja Kruta.

³⁷ Szerzej tę problematykę porusza H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997, s. 17.

³⁸ AIPN Lu, sygn. 028/2130, Akta osobowe Mikołaja Kruta.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944-1956*, red. K. Krajewski i T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 141.

Ciekawy jest aspekt stosunku funkcjonariuszy do wyznania, wystarczy przytoczyć, że w 1945 r. 66,3% funkcjonariuszy na terenie kraju deklarowało pochodzenie robotnicze, a 23, 7 chłopskie⁴¹, a więc środowiska tradycyjnie przychylnie religii, szczególnie środowiska podlaskie, przywiązane do Kościoła. Podobny stosunek do wiary występował na terenie placówki w Radzynie Podlaskim. Można śmiało powiedzieć, że funkcjonariusze PUBP dopiero później, w latach 50, „rezygnowali z wiary”. Jeszcze w 1947 r. na terenie kraju 90,2% funkcjonariuszy UBP przyznawało się, że są wierzący⁴².

Jeżeli chodzi o przynależność partyjną radzyńskich funkcjonariuszy, to 66% należało do PPR, czyli dane w pewnym stopniu pokrywają się z danymi krajowymi, np. w 1945 r. przynależność do PPR deklarowało 52,2%, w 1947 r. – 87,5%⁴³.

Reasumując można stwierdzić, że PUBP w Radzynie Podlaskim w latach 1944-1947 posiadał strukturę klarowną, typową dla organów represji państwa totalitarnego. W zasadzie kadra radzyńskiego UBP nie odbiegała pod względem struktury społecznej, zawodowej, wykształcenia, czy wyznaniowej od innych placówek na terenie kraju. Typową bolączką urzędu był brak wykształconej kadry, fachowej, co znalazło odbicie w materiałach polustracyjnych WUBP w Lublinie. Jeżeli chodzi o uzbrojenie pracowników radzyńskiego UBP i wyposażenie, to również było ono typowe dla PUBP na terenie Lubelszczyzny, gdzie w początkowym okresie (sierpień-grudzień 1944) gros uzbrojenia i wyposażenia przejęły jednostki powiatowe, miejskie i wojewódzkie Lublina i Puław, które posiadały konie, rowery, motocykle i samochody jako środki transportu oraz większą ilość broni maszynowej (lkm, rkm)⁴⁴. Natomiast PUBP w Radzynie Podlaskim na dzień 20 listopada 1944 r. nie posiadał żadnego środka transportu⁴⁵.

Z zaprezentowanego materiału jawi się nam obraz PUBP i jego pracowników, który zaprzecza stereotypom i obiegu opinii jakoby to byli obcy ludzie. Stereotyp ubeka, starego komunisty (członka KPP), Żyda, który po przeszkoleniu w Kujbyszewie zmienił mundur sowiecki na polski, aby zniewolić Polskę i stworzyć „siedemnastą republikę” w ramach Kraju Rad, jest daleki od tego, co mówią źródła. Przeciętny funkcjonariusz UBP, to człowiek raczej młody, narodowości polskiej, który deklarował wyznanie rzymskokatolickie. Wywodził się najczęściej ze środowiska robotniczego, chłopskiego, który legitymował się bardzo niskim wykształceniem i barkiem wyrobienia politycznego. Tylko w warunkach rewolucji społecznej miał szansę zrobienia kariery, szybkiego awansu za cenę dyspozycyjności wobec PPR, a od 1948 r. PZPR. Jednak nie wszyscy wytrzymywali obciążenie psychiczne, jakie dotyczyło członka zbrojnego ramienia państwa komunistycznego. Brak akceptacji ze strony lokalnej społeczności, możliwość wyalienowania, duży posłuch wobec Kościoła na podlaskiej wsi, to były główne czynniki, które decydowały o tym, że młodzi ludzie opuszczali

⁴¹ K. Rokicki, *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944-1945*, [w] „Zwyczajny” resort..., dz. cyt., s. 48.

⁴² K. Rokicki, dz. cyt., s. 23.

⁴³ Tamże, s. 22.

⁴⁴ J. Niewęglowski, *Walka organów bezpieczeństwa...*, s. 68.

⁴⁵ Tamże.

szeregi UBP. Samopoczucie bezkarności w stosowaniu przemocy – był to nieodłączny element totalitarnego systemu, który rodził patologię. To zjawisko nie ominęło pracowników radzyńskiego PUBP, zwłaszcza we wczesnym okresie działalności urzędu. Dla przykładu z sadystycznego podejścia do aresztowanych członków podziemia słynęli w radzyńskim PUBP następujący pracownicy: Szczur – oficer śledczy, ppor. Jan Niemczuk, Osęka – szef aresztu, i Zalewski⁴⁶. Stąd też częste były zwolnienia, degradacje, brak ludzi. Stąd też i natężenie aktywności zbrojnej podziemia niepodległościowego wymierzonego w pracowników PUBP. W latach 1944-1953 na terenie powiatu radzyńskiego poległo z rąk podziemia 130 funkcjonariuszy UBP i MO, z tego 51 to ci, którzy podali zawód rolnik, i 9 robotników. Jeżeli chodzi o zatrudnienie poległych *utrwalaczy władzy ludowej*, to 46 było zatrudnionych jako funkcjonariusze MO, 39 jako funkcjonariusze UB, 5 jako członkowie ORMO, 1 z „aparatu partyjnego”, 1 z „aparatu gospodarczego” i 3 z „aparatu państwowego”⁴⁷. Największe starty pracownicy PUBP w Radzynie Podlaskim ponieśli w latach 1945-1947, kiedy to zginęło 24 funkcjonariuszy i współpracowników, co na sumę 39 poległych w latach 1944-1953 stanowi 61,5%. Ten okres charakteryzował się dużą aktywnością oddziałów partyzanckich, które niejednokrotnie panowały w terenie.

Jak wynika z *Aneksu*, największe straty radzyński PUBP poniósł w 1945 r., kiedy z rąk podziemia zginęło 13 pracowników (jeden w wyniku nieszczęśliwego wypadku). W 1946 r. starty wyniosły siedmiu funkcjonariuszy. Mniejsze straty związane były z aktywizacją walki z podziemiem i powolnym, lecz systematycznym rozbijaniem struktur podziemia przez oddziały KBW i żołnierzy WP.

Na zakończenie nich mi będzie wolno postawić postulat badawczy, a mianowicie opracowanie syntezy dziejów PUBP na południowym Podlasiu, która ukazałaby całość struktur i działalność zbrodniczą tego zbrojnego ramienia komunistów, uzupełniając już istniejące teksty o charakterze przyczynkarskim Mirosława Piotrowskiego, Wiesława Charczuka, Pawła Tarkowskiego i Mariusza Bechty⁴⁸.

⁴⁶ AIPN Lu, sygn. 31/4, Protokół przesłuchania Marii Płachty..., k. 120.

⁴⁷ I. Caban, E. Machocki, *Za władzę ludu*, Lublin 1975, s. 133.

⁴⁸ M. Piotrowski, dz. cyt.; W. Charczuk, *Obraz i struktura Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Siedlcach (sierpień 1944-czerwiec 1945)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 5 (2007); P. Tarkowski, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białej Podlaskiej w latach 1944-1947*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, nr 3/2006; M. Bechta, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Sokółowie Podlaskim w latach 1944-1954 (ludzie – struktury)*, [w] *Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944-1956. Powiat Sokółów Podlaski*, Warszawa 2007.

Aneks

Wykaz pracowników PUBP w Radzynie Podlaskim poległych z rąk żołnierzy podziemia niepodległościowego w latach 1944-1947*

L.p.	Nazwisko i imię	Funkcja	Przynależność partyjna	Przyczyna śmierci	Rok śmierci
1.	Skowronek Bolesław	referent	PPR	z rąk podziemia	13 IV 1945
2.	Skolimowski Izidor	współpracownik	brak danych	z rąk podziemia	13 IV 1945
3.	Jedynak Jan	referent	PPR	z rąk podziemia	18 VI 1945
4.	Dzioba Henryk	referent	PPR	zginął pod Czemiernikami z rąk podziemia	9 VII 1945
5.	Osak Jan	wartownik	PPR	z rąk podziemia	8 VIII 1945
6.	Bohun Jan	wartownik	PPR	z rąk podziemia	8 VIII 1945
7.	Cybulski Bronisław	wartownik	PPR	z rąk podziemia	8 VIII 1945
8.	Paszkowski Jan	pracownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	8 VIII 1945
9.	Wójcik Stanisław	pracownik	PPR	z rąk podziemia	8 VIII 1945
10.	Zalewski Walerian	pracownik	brak danych	z rąk podziemia	8 VIII 1945
11.	Wołodko Józef	pracownik	PPR	z rąk podziemia	28 IX 1945
12.	Komińczyk Franciszek	pracownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	24 XI 1945
13.	Osak Feliks	pracownik	PPR	ciężko ranny, zmarł w szpitalu	25 XI 1945
14.	Jędruszczak Jan	pracownik	PPR	postrzelił się przypadkowo	1 V 1945
15.	Oniszczyk Henryk	pracownik	PPR	z rąk podziemia	25-26 I 1946
16.	Chodźko Jan	referent	PPR	z rąk	14 II

				podziemia	1946
17.	Kryński Zbigniew	wartownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	14 II 1946
18.	Łozowski Wacław	wartownik	PPR	z rąk podziemia	14 II 1946
19.	Mojzych Edward	wartownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	14 II 1946
20.	Pióro Edward	wartownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	14 II 1946
21.	Mierzejewski Wacław	wartownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	14 II 1946
22.	Milenowin Stanisław	referent sekcji III	PPR	los nieznany	-
23.	Miakarut Stanisław	pracownik	PPR	los nieznany	-
24.	Olszewski Feliks	pracownik	PPR	z rąk podziemia	1 I 1947
25.	Smoraczewski Jan	referent	PPR	z rąk podziemia	1 I 1947
26.	Szcześniak Edmund	pracownik	bezpartyjny	z rąk podziemia	9 II 1947
27.	Mazurek Kazimierz	referent	PPR	los nieznany	-

* Tabela uwzględnia tylko pracowników zatrudnionych w latach 1944-1947 w PUBP w Radzynie Podlaskim, bez funkcjonariuszy MO i członków ORMO. Autor opracował na podstawie materiałów znajdujących się w zasobach Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i IPN Oddział w Lublinie oraz opracowań dotyczących omawianej problematyki: I. Caban, E. Machocki, *Za władzę ludu*, Lublin 1975; *Polegli w walce o władzę ludową. Materiały i zestawienia statystyczne*, oprac. B. Brzeziński, Warszawa 1970; R. Wnuk, *Lubelski okręg AK-DSZ-WiN 1944-1947*, Warszawa 2000; H. Pająk, *UB-NKWD*, Lublin 1991; J. Kopiński, *Konspiracja akowska i poakowska na terenie inspektoratu rejonowego „Radzyń Podlaski” w latach 1944-1956*, Biała Podlaska 1996.